

Pagulastudengist Taani arhivaariks

IV

Vello Helk

Ungari ülestõusu ajal Roomas

Mul tuli ka mõelda oma isikliku teadusliku töö jätkamisele. Tahtsin kirjutada jesuiitide tegevusest Tartus, selle uurimiseks olin saanud Vatikani stipendiumi. Kuna olin samal ajal leidnud palju uut katoliikliku vastureformatsiooni kohta Skandinaavias, soovitas Coba mul kasutada kõigepealt seda teemat. See uurimus võis tasandada mulle teed Riigiarhiivi teenistusse. Tema arvates võis see ka sobida doktoritööks. Selleks eelistas ta siiski eelmainitud eritööd Rootsi valitsuse poliitikast talupoegade suhtes Eestis Liivimaal, loomulikult laiendatud ja täiendatud kujul. Olin juba teinud natuke eeltööd, tellinud Rootsi Riigiarhiivist välja rootsiaegseid revisjoniakte ja teinud neist väljavõtteid.

Hakkasin leitud materjale katoliku vastureformatsiooni kohta süstemaatilisemalt läbi vaatama. Et ma Roomas ei teadnud, kui palju seda teemat oli Taanis käsitletud, tuli mul esiteks selles selgust saada. Minu leiud tähendasid olulist lisa senistele andmetele. Kuna ma ei olnud neid allikaid põhjalikult läbi töötanud, pidin nende sihikindlamaks uurimiseks minema veel kord Rooma.

Jälle tuli appi Coba, andes mulle väga positiivse soovitus, millega ühines ka Troels Fink. Sel moel sain uurimiste jätkamiseks Roomas ühe 1600-kroonise stipendiumi, millega oli võimalik lähedalt kuu aega ära elada. Seekord tellisin toa lahke preili Larseni pansionaadis. 1956. a. oktoobris, neli aastat pärast esimest reisi saabusin jälle Rooma.

Oli meeldiv jällenägemine Igavese Linnaga, mille elutempo oli vahepeal natuke kiiremaks muutunud. Seekord elasin Tiberi Vatikani-poolsel kaldal ja oma jalutuskäigul Vatikani arhiivi õppisin tundma teist linnaosa, kus polnud palju antiikaja mälestusi. Need kõitsid tähelepanu alles Vatikani lähenedes või jälle teisel pool Tiberi sildu – Piazza del Popolost alates.

Vatikaniga olin juba tuttav ja formaalsuste korraldamine läks lihtsalt. Uuendasin ka tutvust paater Teschitliga jesuiitide ordu keskarhiivis. Seekord olin sihikindlam ja paremate põhiteadmistega kui esimene kord. Uurimistöö arenes jõudsalt, sain oma mosaiiki tõhusalt täiendada. Vastureformatsioon oli Põhjamaadel põrandalune tegevus. Parimad andmed selle kohta leiduvad Roomas, kuhu saadeti vastavad ettepanekud ning plaanid ja kust nende läbiviimist püüti juhendada.

Oma igapäevase uurimistöö kõrval sain käia ka tuttavates kohtades. Minu hosiitis Celiol olid ainult ruumid samad, elanikud aga peaaegu kõik võõrad. Kohtasin seekord leedu ajaloolast Zenonas Ivinskist, kes tundis väga hästi Rooma arhiive ja raamatukogusid. Sain temalt nii mõnegi hea näpunäite. Samuti viis ta mind ühte *trattoriasse*, kus serveeriti ületamatult maitsvat lambapraadi.

Tegin visiidi ka professor Adam Afzeliusse, kes oli hiljuti saanud *Accademia di Danimarca* direktoriks. Kuna tal oli Århusis olnud tõsine südameinfarkt, lootis ta Roomas natuke kosuda. Siin ei olnud elu tema arvates nii pingeline. Taani Akadeemia paiknes toikord Via Zanardellil, Piazza Navona naabruses, ühes rooma patriitsi-palees. Afzelius võttis mind lahkesti vastu. Tema töökabinet oli sisustatud taani maitse kohaselt, madalate mööbliesemetega, mis selles kõrgelaelises ruumis nagu ära kadusid. Klaasi veini juures arutasime vanu mälestusi ja tuleviku probleeme. Afzelius oli alati lahke ja otsekohene. Tal oli kavatsus elustada taani allikate sihikindel uurimine Vatikani arhiivides. Sõdadevahelistel aastatel oli Roomas töötanud grupp taani ajaloolasi, kes oli uurinud keskaja materjale ja üsna palju neist publitseerinud. Vahepeal oli Vatikani arhiiv täienenud uute fondidega, ka oli võimalik leida lisamaterjale teistest arhiividest ja raamatukogudest, samuti erakogudest. Uurimistööks oli aga tarvis majanduslikku toetust. Varem olid riik ja Taani suurim teaduslik erafond *Carlsbergfonden* neid uurimusi toetanud. Tema arvates suhtus haridusminister Bomholt sellesse ettevõttesse väga positiivselt. Tuli aga leida kompetentseid teadlasi. Et olin juba üsna

kausa Vatikanis uurinud, tundsin abivahendeid ja arhiive, küsis ta, kas ma ei sooviks plaanitset uurimisgrupi liikmeks astuda. See oli loomulikult piiratud ajaga kava, võis kesta 5–10 aastat, võib-olla kauemgi.

Kaalusin seda lahket pakkumist. Mul polnud veel kindlat töökohta. Majandusarhiivis oli minu aeg piiratud, töötatöolisest abitööjõuna sain seal olla ainult kaks aastat – esimene hakkas täis saama. Mul polnud perekonda, kes mind oleks siinud. Itaalia keelt oskasin piisavalt, ladina keeles olin saanud lisakogemusi, kuigi ma selle keele konstruksioonide suhtes olen alati olnud ebakindel. Andsin oma nõusoleku ja Afzelius lubas oma püüdlusi jätkata.

See jäi aga meie viimaseks kohtumiseks. Ta süda ütles juba järgmise aasta veebruaris üles. Afzelius puhkab oma viimast und Rooma protestantlikul surnuaial Porta S. Paolo ja Cestiuse püramiidi juures. Ajaloohuviline haridusminister Bomholt sai samal aastal sotsiaalministriks. Nii luhtusid need suurejoonelised plaanid. Vahet oli mulle nii paremgi?

Minu igapäevaseid probleeme varjutasid maailmasündmused, mis neil oktoobripäevil mõjutasid paljude saatusi ja said pikemas perspektiivis otsustava tähenduse. Mõtlen eeskätt Ungari tragöödiat. Aastaid oli USA rääkinud Nõukogude impeeriumi orjastatud rahvastele ja vasallriikidele eetri kaudu vabadusest. Kui ungarlased end ikke alt vabastasid ja lääneriikide abi palusid, oli USA-le tähtsam hukka mõista Inglismaa ja Prantsusmaa samaaegne aktsioon Suessis.

Sellest on juba palju kirjutatud. Piirdun sündmuste mõjuga minu edaspidisele käekäigule. Preili Larseni pansionaadis olid tol sügisel peaaegu kõik külalised Taanist. Enamikus olid need vanemad pensionärid, kes põgenesid Taani röske ja vihmase sügise eest. Olin mõnda neist söögilauas tundma õppinud. Külaliste hulgas oli ka Århusi õllefabriku “Ceres” direktor oma abikaasaga. Ta polnud küll väga vana, sai just oktoobris viiskümmend, aga ülepingutuse tõttu oli temal olnud südameprobleeme. Sellepärast eelistas ta oma juubelisünnipäeva puhul sõita Rooma – puhkuse- ja kosumiseiseile.

Ungari sündmused vapustasid kõiki. Ajalehtedes oli iga päev üksikasjalikke kirjeldusi. Keegi ei teadnud, millega see kõik lõpeb – kas võis puhkeda uus maailmasõda? USA oli ju nii agaralt vabaduse eest võidelnud, võib-olla sekub suurvõim siiski ka Ungari konflikti? Uut maailmasõda kartes reisisid peaaegu kõik prei-

li Larseni külalised koju, et saatuslikul hetkel olla koos oma perekonnaga.

Jõudsin seda küsimust kaaludes veendumusele, et mul polnud mingit erilist põhjust Ungari sündmuste pärast Roomast lahkuda. Kui tuli sõda, oli mul hädaohklikum olla Taanis kui siin, sest olin põgenik Nõukogude võimu eest. Roomas olin kaugemal ja siit võis lihtsamini mujale põgeneda. Ka olin aja jooksul juba skeptiline nende ilusate sõnade suhtes, millega USA oli seni rõhutanud rahvaid julgustanud. Ajaloolasena teadsin, et sõnade ja tegude vahel on suur vahe. Nii jätsin kõik saatuse hooleks, mis seni oli olnud minu vastu armuline.

Mulle jäi ka seltsilisi, nimelt too õllefabriku direktor Vagn Klæbel oma abikaasaga. Nad ei tahtnud endi just alanud puhkust katkestada. Nõnda olime kolmekesi tükk aega ainukesed pansionärid ja saime seepärast erilisel hea kohtlemise osaliseks. Preili Larsenil jäi meie jaoks rohkem aega üle. Nädalalõpud veetsin harilikult koos direktori ja ta abikaasaga. Tegime väljasõite – võtsime voorimehe, kes sõidutas meid tüki maad linnast välja. Oli väga kena sügis, novembri riski veel üsna soe. Nii võisime Via Appia istuda väljas antiiksete mälestusmärkide naabruses ja lasta end teenindada. Selles tuli mulle kasuks keeleoskus. Olin itaalia sõprade käest õppinud kohalikke suhtlemisreegleid, mille kasutamisel koheldi meid eriti hästi.

Tutvus Klæbelitega kestis palju aastaid. Århusis käisin direktori perekonnas külas ja pärast minu siirdumist Kopenhaagenisse olime kaua aega kirjavahetuses, kuni ta läks lõpuks pensionile ja kolis Århusist ära.

Ei tulnud mingit maailmasõda. Ungari ülestõus suruti veriselt maha. See lõi sügavad haavad, paljastas aga ka kommunismi olemust ja pani nii mõnegi kommunisti ja nende ideede sumpatiseerija järele mõtlema. USA summutas natuke oma seniseid üleskutseid vabaduse eest võitlemiseks.

Sõitsin plaanikohaselt novembri lõpul Taani tagasi, pagasis palju uusi märkmeid ja andmeid. Tagasiteel peatusin Münchenis, külastamaks kaasmaalast Erik Mathieseni, keda olin õppinud varem tundma Balti üliõpilaspäevadel. Ta oli teaduslike huvidega loomaarst. Minu külaskäigu puhul kutsus ta ka teisi eestlasi külla. Koosviibilisel tema hubases kodus kerkis üles mu akadeemilise organiseerumise küsimus. Rootsis polnud keegi minuga sel teemal juttu teinud. Nii oli tema esimene, kes mind värbas, ja sellest peale olengi tema koondise – *Fraternitas Tartuensis* – liige ja vilistlane. Erik siirdus varsti USAsse,

kus ta sai ametisse ühe New Yorgi ülikooli juurde. Olime kirjavahetuses kuni tema surmani 1988. a. Olen olnud selle korporatsiooni üsna passiivne üksikliige, kontaktis ainult kirja teel. Algpäraselt oli tegu loomaarstide koondisega, aga eriti paguluses on korporatsiooni liikmeskonnas esindatud ka teised akadeemilised kutsealad.

Taanis hakkas minu tulevane doktoritöö aja jooksul kuju võtma, aga enne tuli jalad kindlamiini oma laua alla saada.

Viimased Århusi-päevad

Jätkasin oma tööd Majandusarhiivis. Meile tuli kohtuametkondadest tihtipeale pankrotti läinud firmade pabereid, mille korrastamist pidin juhendama. Ise sain ülesandeks kaubanduskoja (Grosserer-Societetet) arhiivi korrastamise. See auväärt asutus oli tihedalt seotud Kopenhaageni börsiga. Tema arhiiv ulatub tagasi 18. sajandi keskpaika. Selles leidub andmeid ka Eesti kohta, eriti Taani konsulite ja asekonsulite ametisse nimetamisest ja kohapealsest tegevusest. Nad olid harilikult äritegevusega seotud.

Samas arhiivis leidsin ka tema minu järgmiseks artikliks arhiivi aastaraamatule: ühe merkantiilse lugemisseltsi kohta Kopenhaageni börsil 19. sajandil. Kõige suuremaks sündmuseks oli aga arhiivi kolimine.

Ülikoolil tekkis üha kasvava üliõpilaste arvu tõttu ruumipuudus. Dybdahlil olid head suhted oma parteikaaslastega kohalikus sotsiaaldemokraatlikus linnavalitsuses. Ta oli ka linnaarhiivi hooldaja. Nii õnnestus tal saada uueks majutuseks ühe suletud eraraudteeliini lõppjaama hoonne. Algas kolimine. Sain siis hea ülevaate arhiivifondidest, sest kolimise ajal pidin mina olema kontrollija. Kõik arhiivisäilikud varustati järjekorranumbritega ja need käisid mahalaadimisel minu silmade alt ja käte vahelt läbi, et need õiges järjekorras uude kohta paigutataks. Neid polnud tookord veel nii palju: suurem osa säilikuid mahtus ära ooteruumi. Ülemisel korrusel saime kenad töötoad. Samuti saime sinna koondada raamatukogu. Ka selle korraldamine ja systematiseerimine jäi minu hooleks. Tööpuudust ei olnud ja kõik laabus hästi. Uued tööprobleemid pakkusid teretulnud vaheldust.

Riigiarhiivis oli olnud vakantseid ametikohi, mida olin taotlenud, kuigi Dybdahl teadis alati ette, kes pidi need saama. Siis vabanes aga üks arhivaarikohi kõige lähemas maa-arhiivis – Viborgis. Kuigi mul polnud soovi seda kohta

saada, andsin siiski Dybdahlile nõuande peale soovivalduse sisse. Maa-arhivaariks oli tookord minu pärastine ülemus Johan Hvidtfeldt. Tema eelistas ühte teist Århusi kandidaati, kuna teda sai ta samal ajal kasutada oma sekretärina Taani Ajaloo Keskseks, mis hõlmas arhiivid, muuseumid ja maakondlikud ajaloolised seltsid: Hvidtfeldt oli seltsi esimees. Oma kandidaadi esiletõstmiseks ei hakanud ta aga mind laitma, vaid väitis oma ettepanekus, et ma olevat teenistuseks maa-arhiivis üle kvalifitseeritud. Minu õige koht oli tema arvates Riigiarhiivis. Loomulikult oli see tema taktikaline võte, mis andis aga toetuse mulle.

Umbes samal ajal sai Dybdahl doktoritöö kirjutamiseks teenistusvaba poolaasta. Palgaline puhkus algas 1. oktoobril 1957; tema ettepanekul määras Riigiarhiiv minu tema vikaariks. Sellega olin ametlikult Riigiarhiivi teenistuses, kuigi ainult ajutiselt, esialgu pooleks aastaks. Olin saanud n.-õ. jala ukse vahelt sisse! Vikaarid olid vakantsete töökohtade täitmisel harilikult eesõigustatud. Sellel polnud tähtsust, et mu palk ühe kolmandiku võrra langes. Selle-eest lühenes päevane teenistusae arhiivis. Tavakohaselt oli arhivaaridel ettenähtud tööajast 2/7 jäetud teadustööks oma äranägemise järgi.

See poolaasta möödus kiirelt. 1958. a. algul vabanes Riigiarhiivis üks vikaari koht, mille saamiseks esitasin taotluse. Käisin ka isiklikult riigiarhivaar Svend Aakjæri jutul. Ta oli lahke ja avameelne mees, hakkas mulle kohe rääkima arhiivi probleemidest. Sain peatselt teate, et mulle oli määratud uus pooleaastane vikariaat Kopenhaagenis. Minu soovitud elutee-käik lähtuski sellest.

Nende kahe töötasa vahepeale jäi mulle kuu aega vabadust, sest vikariaat algas alles 1. mail. Seda aega kasutasin oma isikliku elu korraldamiseks. Pärast Kujehlide lahkumist oli mul jätkunud hea kontakt perekond Lindekildiga, kes võtsid mind korduvalt väljasõitudele kaasa. Neil oli mõnikord ühes üks kena muusikaõpetajanna kohalikust rahvamuusikakoolist, kes oli lõpetanud konservatooriumis nii laulu- kui ka viiuliklassi ja hiljem sooritanud pedagoogilise eksami. Kuigi ma ise pole musikaalne, sobis meil jutt siiski ja muutus pikapeale omavaheliseks muusikaks. Ta oli väga tagasihoidlik, ka lihtne ja loomulik, pärit Lõuna-Taanist, kus ta isal oli üsna suur ja korralik talu. Tema perekond luges end kuuluvaks saksa vähemusrühvusesse.

See kõik selgus mulle aegamööda, kui olime juba head tuttavad. Küllastasin ka tema kodu, kus mind võeti hästi vastu. Ta vanemad jätsid

just siis talupidamise tema õe ja õemehe hoo-
leks ja kolisid ligemasse külakeskusesse oma va-
naduspäevi veetma.

Kuna mul seisis nüüd ees kolimine Kopen-
haagenisse, oli vaja langetada otsus – kas jätkata
oma elu üksinda või ehk soovis mu väljavalitu
minuga kaasa tulla? Me polnud enam verinoo-
red tuulispead, olime mõlemad 30 aasta piiri üle-
tanud. Sobisime hästi ja otsustasime jätkata tu-
levases kooselus.

Abiellusin Annemariaga 2. aprillil 1958. a. See
oli keeruline sündmus, sest just sellel päeval tuli
vägev lumesadu, mis ummistas kõik kõrvalteed.
Me ei pidanud suuri pulmi – ainult pruudi pere-
kond, Moster paari Haderslevi tuttavaga ja pe-
rekond Lindekilde, kellele ju kuulus meie kok-
kuviimise au, võtsid sellest osa. Pulmasöögil
Annemarie isatallu ei saanud me enne, kui lu-
mesahk oli lumest puhastanud sinna viiva kõr-
valtee. Talu asub looduslikult ilusal Broageri
poolsaarel Flensburgi fjordi ääres. Sinna sõites
on teemärgiks Broageri suur kahetorniline ki-
rik.

Broageri kirik.

Pärast abiellumist siirdusime pulmareisile –
loomulikult Rooma. Teel tahtsime Luganos kü-
lastada minu Freiburgi-aegset sõpra Adrianot.
Selgus, et tema perekonda oli just tabanud hai-
gus – punetised. Sellepärast sain temaga ainult
üksinda natuke rääkida; see jäigi meie viimaseks
kohtumiseks.

Rooma ilmastik oli meie pulmareisi ajal väga
ebasõbralik: jahe ja sajune. Ei tundnud oma lem-
miklinna äragi. Ilma päikesepaisteta oli hallus
domineeriv, aga antiikaja mälestusmärgid seisis
ikkagi omal kohal ja meenutasid Rooma suuruse
kaduvust.

Tagasi jõudnud, algas kolimine. Jätsin juma-
laga ühiselamutoa ja sõpradega, samuti Majan-
dusarhiiviga. Olime saanud Kopenhaagenis ajuti-
selt tüürida möbleeritud toa, mille omanik viibis
mõned kuud välismaal. Minu raamatud ja muud
asjad, samuti Annemarie korterisisustuse saime
anda Majandusarhiivi hoiule.

Sama aasta algul sain kontakti oma ema ja õe
perega Eestis. Pärast põgusat elusolekuteadet
1946. a. polnud meil olnud sidet, olin kartnud
neile kahju teha. Et minust oli olnud juttu Ameer-
ika raadios, siis püüdsid nad mind ise leida. Nüüd
polnud olud enam nii ranged kui Stalini ajal. 1958.
a. algul teatas mulle professor Kant Lundist, kes
oma öise töö kõrval oli uusaastaööl kuulnud
raadiotervitusi kodumaalt, et mind olid tervita-
nud mu ema ja õde. Kirjutasin neile kohe ja sain
esimese kirja juba märtsis. Selles teatas õde muu-
seas, et minu vanem vend Villu puhkas juba 1946.
a. saadik Siberi mullas. Ema oli 1949. a. sunnitud
kolhoosi astuma, aga elas ikka veel oma majas ja
tal oli ka väike majapidamine: 2 lammast, 2 kana
ja 0,6 ha aiamaad. Ema käest tuli samuti pikk sü-
damlik ja otsekohene kiri. Ta julges olukorda
mõneti vabamalt kirjeldada. Siis said nad teada
ka minu abiellumisest. Oli loodud kontakt, mis
kestis emaga kuni tema surmani 1959. a. Sain tal-
le veel pakke ja südamearstmeid saata.

Tolle taasloodud kontakti ajal sain avaldada
oma esimese informatsiooniartikli Eesti kohta:
“Tavshedens Land – Estland” (Vaikuse maa –
Eesti), mis ilmus 31. märtsil 1958 Jyllands-Postenis.
Ungari sündmused võimaldasid nüüd näidata
tõde, mis taanlastele paistis siiski veel uskumatu.
Pidi mööduma 30 aastat, enne kui taanlaste sil-
mad lõplikult avanesid, kui vale ja pettuse, türan-
nia ja orjuse kaardimaja kokku varises ja oma tõe-
lise olemuse paljastas. Minu tookordne vaikne
hoiatus jäi esialgu ainult hüüdjaks hääleks kõr-
bes. Veel aastaid ei soovinud Kopenhaageni le-
hed minu selleteemalisi artikleid avaldada, ruu-
mipuudusega vabandades.

Riigiarhiivi hoone vaatega Taani parlamendi trepilt.

Mul oli harva võimalust avalikult sõna võtta. Tegin seda kord ühel kohalikul üliõpilaste seltsi poliitilisel vaidluskoosolekul, kus sissejuhatava sõnavõtuga esines Kopenhaageni tuntud lehemees Anker Kirkeby, kes töötas radikaal-liberaalse ajalehe Politiken juures. Ta rõhutas Nõukogude Liidu suuri kannatusi sõja ajal. Juhtisin tähelepanu nende kannatustele, mida sama riik oli valmistanud teistele maadele, ja tõin näiteks 1941. a. küüditamise Baltimaades. See talle aga ei meeldinud ja ma sain kõvasti laita, et julgesin mustata Nõukogude Liitu. Suure meeleliigutusega rääkis ta ohvritest, mis sellel riigil oli tulnud kanda. Kui midagi taolist – inimeste küüditamist – oligi ette tulnud, siis olid need küüditatavad ise kindlasti milleski süüdi – Nõukogude Liit ei karista kedagi ilma põhjuseta! Kas mul on üldse mingeid tõendeid selle kohta või levitan ainult sihilikku laimu? Ei saanudki võimalust korralikult vastata, sest publik oli kindlalt Kirkeby poolt ja karjus mind maha. Siin polnud tegemist mõne vasakpoolsel teelasega, vaid tuntud ajakirjanikuga, kelle parteid loetakse kodanlikuks. Nõukogude Liiduga sümpatiseerijaid leidis rohkesti ja meid kui põgenikke sageli ei usaldatud. Arvati, et olime põgenenud halva südametunnistuse tõttu.

Vikaarist arhivaariameti aspirandiks

Minu esimene töökoht Riigiarhiivis oli 2. osakonnas, mis hõlmas uusimaid arhiive (alates 1848. aastast). Seda osakonda juhtis ülemarhiivaar Carl Rise Hansen, kes võttis mu väga hästi vastu. Ta oli Jüütimaa mees, Halsist pärit nagu minu sõber Svend Gram Jensen. Oma ametis oli ka tema algaja, ta oli alles aasta algul ülendust saanud.

Riigiarhiiv paikneb otse kesklinnas, just Taani parlamendihoone (Folketinget) – Christiansborgi lossi – vastas ja on otseühenduses ministeeriumidehoonega. Kuninglikust Raamatukogust lahutab Riigiarhiivi ainult kena aed, mis on turistide huviobjekt. See koht oli varem olnud sadam, mis täideti 19. sajandi teisel poolel kivide ja mullaga. Eelmise sajandi algul ehitati sinna Kuningliku Raamatukogu uus hoone. Siis päris Riigiarhiiv lisaks raamatukogu endised ruumid ja sai end nõnda tublisti laiendada.

Koltunud paberite kallal töötavad mõnikord ka koltunud inimesed kopitanud vaadetega. See kehtis minugi uue töökoha kohta. Oli aga ka nooremaid kolleege, kes veel polnud tolmuikihi alla mattunud. Nood õpetasid mulle kohalikke tavasid. Personali einetavast olid teatavad kohad reserveeritud vanematele kolleegidele, kes said väga pahaseks, kui mõni uustulnuk neid

kohti kasutas. Ühtegi hoiatussilti aga polnud. Seda kõike pidi lihtsalt teadma. Moodsad abivahendid, nagu näiteks telefon, olid kasutusele tulnud alles üsna hiljuti, nii et seda võis igapäevases asjaajamises tarvitada. Varem oli telefoni kasutamine olnud vaid ülemarhivaari eesõigus.

Esialgul õppisin uuel kohal töötades tundma ainult väheseid kolleege väljaspool minu osakonda. Lugemissaal kuulus koos vanemate arhiivifondidega 1. osakonna alla. Ülemisel korrusel oli arhiivi halduskeskus: sekretariaat. Seal oli mul kõige rohkem tegemist. Riigiarhivaar Aakjær oli lahke ja mugav mees. Igapäevane juhtimine ja asjaajamine lasus sekretariaadi ülemarhivaari õul, kelleks oli Harald Jørgensen. Ta oli asjalik ja otskohene mees, püüdis kõiki küsimusi lahendada parima äranägemise kohaselt ja mõistlikult.

Varakult märkasini aga vanemate arhivaaride juures teatud tüüpilist iseloomujoont, nimelt vastastikust kadedust. Seda tajusin algul ainult põgusalt, hiljem aga hoopis teravamalt. See avaldus väikestes nõelatorgetes: halvustavates märkustes ja allahindavates iseloomustustes. Kadeduse põhjuseks oli arhivaaride vahel varem valitsenud väga terav konkurents. Eriti sõjaeelse tel aastatel oli kohasaamine olnud raske, siis pidi olema niihästi eestkostjaid kui ka teravaid küünarnukke. Seda võitlust ei suutnud nad tihti peale unustada. Võib-olla olid mõnel olnud ka suuremad ambitsioonid: nad ei soovinudki arhivaariks saada, vaid olid ainult tööpuuduse ajal kasutanud sobivat võimalust. Hoidlates võis ka kohata endisi arhivaare, mõned juba ammu pensionärid, aga nad töötasid ikka veel ühe või teise teema kallal. Nende hulgas oli silmatorkav üks välimuselt igivana mees, kes käis kogu aeg väikesel kalotiga. Kohtasin teda mõnikord hoidlas, kus ta liikus nagu vari – tollal ligi 90 aastat vana.

Temaga mul kunagi juttu ei olnud, küll aga ühe teise endise ülemarhivaariga, kes oli väga terava keelega. Ta oli alles paari aasta eest pensionile läinud. Minu nooremad kolleegid rääkisid, et nad ei julgenud tema käest midagi küsida, kuna harilikult ta konstateeris kohe: “Kas seda teie ei tea!”, ja vastas alles siis küsimusele. Minuga oli too vana arhivaar aga üllatavalt lahke ja jäi selleks oma surmani kõrges eas.

Mul polnud oma töökabinetti. See oli ainult ülemarhivaaridel. Mõned vanemad arhivaarid said töötoa kahepeale. Meie osakonnas oli ainult üks selline ruum, kus istusid kaks auväärt arhivaari ja tegid oma igapäevast tööd. Teised arhivaari ja muu tööjõud olid paigutatud üldruumi. Ma sain omale koha just arhi-

vaaridetoa ukse juurde. Minu vastas istus üks kontoriametnik, kes sorteeris arhiivimaterjale, mida tuli säilitada ainult osaliselt. Sealjuures pidas ta arvet selle üle, kes parasjagu kuskil oli. Ruumist lahkudes pidid kõik talle teatama oma mineku eesmärgi. Ta märkis siis selle ühte protokolli üles: mineku ja tagasituleku kellaaja. See tundus meile, noorematele, väga imelik; komme ise oli säilinud juba vanast ajast ja likvideeriti peatselt. Oli ju lihtsamaid ja moodsamaid vahendeid meie leidmiseks suures majas.

Oma esimese vikariaadi ajal ei hulkunud ma majas kuigi palju ringi. Mulle sai kindlaks tööalaks haridusministeeriumi vanemast arhiivist see osakond, mis tegeles kõrghariduse (gümnaasiumid, kutsekoolid ja ülikool) ning kultuurieluga. Mul tuli koostada ülevaade vastavast arhiivist ajavahemikus 1848–1916. See oli üsna huvitav ülesanne, sest võimaldas heita põgusa pilgu Taani kultuurielu kulisside taha.

Teadsin, et aeg läheb ruttu: kuus kuud on lühike periood. Seepärast olin huvitatud tulevikuväljavaadetest. Riigiarhiivil oli just kavas personali laiendamine. Oli ettepanek luua hulk uusi arhivaarikohti, niihästi peaarhiivis kui ka neljas maa-arhiivis. Esimene uus arhivaariamet oli maa-arhiivis Odenses Füüni saarel.

Kuna olin kõige vanem vikaar, pakuti esimesena seda kohta mulle. Vastavate ametite loomine Riigiarhiivis oli ette nähtud järgmise aasta eelarves. Mul polnud küll tahtmist Odensesse minna, aga kui sekretariaadi ülemarhivaar mulle kinnitas, et saan esimese vakantse arhivaarikoha Riigiarhiivis, siis nõustusin. Tuli arvestada vähemalt pooleaastase Kopenhaagenist äraolekuga.

Arutasin seda küsimust kodus Annemariiega. Ka tema soovitas mul pakkumine vastu võtta. Meie korteriomani oli tulnud vahepeal tagasi ja me olime leidnud samas linnaosas uue elukoha. Kolisime Trondhjemsgrade neljandalt korruselt, Nõukogude Liidu ja USA saatkondade naabrusse natuke kaugemale. Meie uueks elukohaks sai Grenaaegade, kus üürisime ühe lesknaise juures maja alumisel korrusel üsna ruumika toa köögi kasutamiseõigusega. Allüürniku elul on alati oma probleemid. Meie korteriperenaine oli kogu aeg mures, et ehk tarvitame liiga palju elektrit. Selle jaoks polnud eraldi mõõturit, nagu ka mitte gaasipliidil köögis. Annemarie polnud siin siiski päris ükski. Ka oli meil väljavaateid saada lähemal ajal omaette väike korter. Nimelt pidi Annemarie onupoeg, kes töötas Kopenhaagenis insenerina, kolima oma perega välismaale.

Annemariel oli praktilisem jääda Kopenhaagenisse, sest ta soovis muusika harrastamise kõrval täiendada oma haridust. Vahemaa linnade vahel pole kuigi pikk – nädalalõpud saime ikka koos veeta.

Nii oli siis otsus langetatud. Lootsime, et Odenses viibimine jääb lühiajaliseks. Sain varsti ametliku kinnituse, et olin 1. novembrist 1958. a. võetud Riigiarhiivi teenistusse arhivaariameti aspirandina, töökohaga Füüni maa-arhiivis Odenses. Enne riigiametisse saamist oli ette nähtud kaheaastane aspirandiperiood.

Saime õnneks varsti omale Annemarie onu-poja korteri. See asus Kopenhaageni töölislinaosas, Nørrebrol, Ahornghadel, neljandal korrusel, otse katuse all. See korter oli imepisike, koosnedes kahest väikesest toast. Vastu tänavat oli elutuba, kus oli ruumi sohvale ja lauale, nurgas oli küttekolde: petrooleumiahi. Hoovi pool oli magamistuba voodi ja kapiga – rohkem seal ruumi polnudki. Kõõgis sai end hädavaevu ümber pöörata. Seal oli väike gaasipliit. Gaasiautomaadi külge oli Annemarie onupoeg nõõriga sidunud auguga 25-öörise raha, mida võis taaskasutada: pista aga automaati ja tõmba jälle välja! WC oli imepisike, ainult saledate inimeste jaoks. Meile oli kõige tähtsam, et siin polnud kedagi meie järele valvamas.

Minu vikariaadi päris Ärhusi kursusekaaslane Ole Stender-Petersen. Tema õppimine polnud hästi edenenu, ta oli vahepeal läinud Kopenhaageni ülikooli magistratööd tegema. Ole isa isiklikult oli käinud niihästi riigiarhivaari kui ka Harald Jørgenseni jutul, hankimaks pojale vikariaati. See õnnestus, aga Ole jaoks oli see tegelikult karuteene. Ta alustas tööd paar nädalat enne minu lahkumist; sain ülesande teda juhendada. See polnud lihtne, sest Ole oli iseloomult üsna isekas ega tahtnud õppust võtta. Mulle paistis, et tihti peale ta üldse ei kuulunud, mida ma rääkisin, või lasi kuuldu ühest kõrvast sisse ja teisest välja. Võib-olla oli ta pea niipalju marksislikku õpetust täis, et muu enam sisse ei mahunud? Sedasama koges hiljem ülemarhivaar Rise Hansen. Ole sai järgmisel aastal, pärast 12 aastat ülikoolis õppimist, oma magistratööga kuidagi valmis. Selleks ajaks oli tema vikariaat lõppenud ja seda enam ei uuendatud. Hiljem taotles ta tihti arhivaari kohta, mis tal aga kunagi ei õnnestunud, kuigi mõnikord oli ta ainuke taotleja. Talle tuli kahjuks, et ta oli olnud vikaarina Riigiarhiivis ja et tema iseloomu ja kangekaelsust seal tunti. Ilma sellise kuulsuseta oleks ta lihtsamalt sisse pääsenud, eriti 1960-ndatel aastatel, kui oli kandidaatide põud.

Hans Christian Anderseni sünnilinnas

Odenses üürisin toa ühes pansionaadis. Ajalooliselt on linn tuntud muinasjutumeister Hans Christian Anderseni sünnilinnana.

Odense maa-arhiiv asub kohe raudteejaama juures. Hoidlahoone piki Raudtee tänavat (Jernbanegade) imiteerib romaani stiili ja nii mõnigi nimetas seda kloostriks. Hoidla oli ühendatud käigu abil lugemissaaliga, millel oli omakorda arhiivi kantslei kaudu otseühendus maa-arhivaari suure ja ruumika ametikorteriga.

Odense maa-arhiivi 19. sajandi lõpul ehitatud hoidlahoone.

Olin varem kuulnud mitmesuguseid lugusid Odense maa-arhivaarist Carl Lindberg Nielsenist. Teadsin, et ta oli katoliiklane ja et tal oli palju lapsi, arvult vist seitse. Tema kuulsus polnud kuigi positiivne. Nüüd avanes mul võimalus isiklikult konstateerida, et need kuuldused palju ei valetanud. Ta oli tõepoolest omapärane mees. Kuiv ja asjalik, aga samas ka väiklane, lisaks veel äge ja terava sõnaga. Aegamööda õppisin teda tundma, aga mingit lähemat isiklikku vahekorda meie vahel ei tekkinud.

Lindberg Nielsen oli olnud arhivaar paaris teises maa-arhiivis, aga igal pool oli ta sattunud oma kolleegidega tülli. Kui vabanes Odense maa-arhivaari ametikoht, olevat tema viimane ülemus, Viborgi maa-arhivaar Johan Hvidtfeldt, temast lahtisaamiseks teda soojalt soovitanud – ja nõnda olevat ta oma koha saanudki.

Mind võttis ta vastu üsna asjalikult ja näitas kätte mu töölaua lugemissaali tagaseina ääres. Minust paremal tronis natuke kõrgendatud poodiumil arhiivi senine ainuke arhivaar Anne Riising. Vasakul oli uks kantsleisse, kust ülemus vahetevahel, alati töökitlis, agaral sammul välja tormas. Vastasseina ääres, enne läbikäiku hoidlani, oli hoidlahooldaja töölaud.

Tööolud polnud siin just halvad ja töö oli lihtne, tuli ainult harjuda maa-arhivaari iseärasustega. Tuli olla väga kokkuhoidlik. Näiteks ei tohtinud me kasutada telefoni. Selmet klaarida lihtsaid küsimusi telefoni teel, pidime alati saatma kirja. Samuti ei tohtinud ära visata pakkimis-paberit ega -nööri. Hoidlas oli suurem materjalivaru, mille üle oli ülemus väga uhke. Kokkuhoid kehtis ka paberi ja üldse kirjatavete kasutamise suhtes. Keegi teine peale maa-arhivaari ei tohtinud posti avada, ka mitte tema puhkuse ajal. Ka vabadel päevadel ei reisinud ta kuhugi, vaid tuli igal hommikul kohale ja avas posti. Alles siis tohtis kantseleiametnik saadetised päevikusse sisse kanda. Ega me tegelikult teadnudki, millal ta endale puhkust võttis. Seda sai konstateerida hommikul kantseleisse minnes. Kui ta oli tööl, tegeles ta päevase postiga, kui puhkusel, siis oli ta võib-olla sellesamaga tegev, aga sähvas sissetulijale: "Täna ma pole siin, mul on puhkus (või vaba päev)." Kord tema puhkusepäeval tulid mulle mõned tellitud raamatud Kuninglikust Raamatukogust. Kuna pakipost saabus hiljem ja tema oli juba kantseleist lahkunud, julgesin ma paki lahti teha. Järgmisel päeval sain korraliku peapesu omavolilise tegutsemise eest.

Lindberg Nielsen väikluse kohta sain veel teisi kogemusi. Algul pandi mind päevase posti protokollijaks. See oli muidu kontori ametniku töö, aga mulle määratud väljaõppeks, sest siis sain näha, millega arhiiv tegeles. Posti sissekirjutamisel seisis ta mu selja taga. Kui kirjutasin tema arvates liiga tihedalt või üle vastavate lahtrite piirjoonte, hüüdis ta kohe: "Stopp – edasi ei tohi kirjutada!" Algul ehmatas see mind päris ära, aga oli ka hiljem tülikas ja segav. Sain kergemalt hingata, kui ta lõpuks mind sellest tööst vabastas.

Tema väiklus paistis silma igal pool, ka külastajate suhtes. Püüdsime neid kõigiti aidata, aga tema leidis ikka kummalisi konkse, mis sageli olid täiesti üleliigsed. Meie naabruses paiknes kohalik toomkool – gümnaasium. Selle õpilased näppasid mõnikord arhiivi aiast õunu – aias oli läbironimiseks auke. Siis oli ta käre kaebama ja nõudma rangemat valvet.

Ametliku töö kõrval oli meil võimalus kinnitatud ära kirjadega lisa teenida. Tollal ei tunnistatud fotokoopiaid originaaldokumentidega võrdses, nõuti arhiivi templiga ära kirja. Meile maksti ära kirja lehekülgede pealt. Maa-arhivaar andis ka mulle mõne sellise ära kirja tegemise, aga alati pikki dokumente, mis võtsid aega. Kui oli tegu vaid paari-kolme reaga, siis haaras ta selle endale. Lehekülg oli ju lehekülg!

Meil kehtis pooltunniline einepaus. Eines-

tusruumina saime kasutada ühte väikest urgast lugemissaali all, endist söekeldrit. Sinna mahtus sisse ainult kaks inimest korraga. Lindberg Nielsen eelistas, et me einetaksime üksinda. Mõnikord tuli aga kolleeg Anne Riising mulle seltsiks. Meie ülemus jälgis täpselt meie äraolekut. Kui meie eine pooltund oli möödunud, andis ta kohe meile isikliku kellasisignaali, millega meid hoidlas harilikult taga otsiti.

Minu ülesandeks sai koguduste arhiivide revideerimine ja korrastamine. See oli üsna lihtne töö: need sisaldasid peamiselt kirikuraamatuid. Seal tuli iga säiliku kohta kirjutada kartoteegikaart. Arhiivifondide kartoteek paiknes küll lugemisruumis, aga sahtlite seisid ainult numbriid. Seda kartoteeki tohtisid kasutada ainult arhiiviteenistujad. Külalastajad pidid alati pöörduma nende poole. Mujal oli võimalik kartoteeke otse kasutada; sahtlitele oli märgitud nende sisu.

Positiivseks elamuseks oli kolleeg Anne. Teda ma varem ei tundnud, kuigi ka tema oli õppinud Århusis. Ta oli lõpetanud ülikooli juba 1951. a. ajaloomagistrina. Olin teda küll ülikoolis näinud ja teadsin, et tal on halb kuulmine. Gümnaasiumis käies oli ta kord jalgrattal sõites auto alla jäänud ning saanud peajupõrutuse ja kuulmisnärvi vigastuse. Ta kannatas ka migreeni all.

Anne oli juba mõned aastad olnud Odenses ainukene arhivaar. Maa-arhivaar respektueeris tema andekust ja teadmisi, aga erilist kontakti neil teineteisega ei olnud. Minu saabudes avanes Annel võimalus arutada ajaloo teemasid, vahetada mõtteid arhiiviprobleemide kohta ja üldse ajada kollegiaalset juttu. Ta imponeeris mulle oma teravmeelsuse ja intelligentsiga. Meil oli ju ühine Århusi taust, samad õppejõud ja osalt ka samad kaasüliõpilased. Nii ei tulnud meil teemadest puudust. Meie ülemuse iseärasusi sarjasime ka, aga koos temaga sai kõik see humoorika värvingu ja nii oli kergem kohalikke kapriise taluda.

Anne erialaks oli keskaeg, teda huvitasid tolleaegsete jutluste tekstid. Ta töötas keskaegsete käsikirjadega, mille ta tellis välja Kopenhaagenist ja Uppsalast. Olin Vatikani omandanud vanemate tekstide lugemise kogemusi, eriti sõnalühendite osas. Nii sain teda mõnest lugemisprobleemist üle aidata. Pikapeale selgus talle ka minu uurimisteema. Elu- ja töökoha vahetused polnud sellele tööle just soodsalt mõjunud. Ka polnud mul seni olnud teisi, kellega oleksin saanud oma probleeme arutada. Minu töö põhimaterjalid olid ladina ja itaalia keeles. Viimastest sain hästi jagu, aga ladina keeles ma nii tugev polnud, maadlesin nii mõnegi keerulise lausega ega olnud oma tõlkeoskuses kindel.

Nüüd sain aga hea abilise, kes oskas peaaegu kõik need probleemid lahendada. Ta oli ka väga vilunud masinakirjas ja kirjutas nii mitmedki keerulised tekstid fotokoopiatselt maha ning lisas tõlke juurde. See andis mulle hoopis tugevama põhja jalge alla. Sain jälle julgust, jõudu ja hoogu uurimistöö jätkamiseks.

Tema kaudu sain kontakti ka teiste Odense ajaloolastega. Seal oli veel üks meie ülikoolikaaslane, kes õpetas kohalikus gümnaasiumis ajalugu, samuti üks tema vanem kolleeg. Viimane elas oma perega ühes linna ligidal paikneva mõisa aednikumajas ja kutsus meid vahetevahel enda juurde õhtusöögile. Seal oli siis koos väike ajaloo tegelev ja sellest huvitatud ringkond, inspireeriv ja põnev seltskond. Tollal Odenses veel ülikooli polnud, aga hea tagapõhjaga miljö oli selleks ajaks juba olemas, kui 1966. a. asutati sinna Taani kolmas ülikool.

Need seltskondlikud õhtud olid heaks vahelduseks, sest pansionaadis olin algul ilma lähimate tuttavateta. Nädalalõpud veetsin ikka Kopenhaagenis Annemarie juures. Hiljem tuli minu pansionaati üks minu Århusi ühiselamukaaslasti – majandusteadlane Poul Ravn, kes samuti oli saanud ajutiselt Odensesse töökoha. Siis oli mul ka argipäevaõhtuti seltsi.

Ootasin Kopenhaagenisse tagasiminekut, aga see venis. Uute kohtade loomised võtsid kauem aega, kui ette nähtud. 1959. a. kevadel hakkas asi edenema ja lõpuks sain teate, et võin taotleda töökohavahetust. Lubaduse järgi pidin saama esimese vakantse koha Riigiarhiivis, mis tuli mul üle võtta 1. augustil, pärast üheksat kuud Odenses. Minu teenistusaeg provintsis kujunes küll pikemaks, kui algul kavatses, aga selle eest pääsesin harilikust kaheaastasest teenistusest ühe maa-arhiivi juures, mis oli arhivaaride väljaõppeks muidu ette nähtud.

Enne Kopenhaagenisse tagasipöördumist tegin ühe huvitava ametialalise reisi. Maa-arhiivide alluvusse kuulusid kohalike haldusasutuste arhiivid. Neid tuli aeg-ajalt kontrollida, samuti pidi maa-arhiiv saatma oma esindaja, kui oli juhtkonna vahetus. Selleks esindajaks oli harilikult maa-arhivaar, aga meie oma ei olnud heal jalal piirkonna haldusasutustega, sest need pidasid teda pedandiks, kes pani pisiasjadele liiga suurt rõhku. Loomult oli ta ka kõike muud kui leplik ja seetõttu oli ta tihti ametiasutustega tülis. Ta saatis siis enda asemel tavaliselt Anne, aga kui ühel kevadpäeval oli kohtuniku ametis vahetus Årø saarel, volitas ta mind arhiivi esindama. Ehk oli siin ka Anne käsi manges?

See oli minu esimene ametireis. Esiteks rongiga – esimeses klassis – Svendborgi ja sealt edasi laevaga minu sihtsaare pealinna Ærøskøbingisse. Olin sattunud idüllilisse Okasroosikese-linna: väikesed majad, mida ümbritsesid lilled. Peatänav oli justnagu vanast kultuuriloo raamatust võetud. Leidsin kergesti üles kohtumaja. See oli kahekorruseline hoone, mis teiste madalate majade kõrval paistis esinduslikuna silma. Saabusin sinna natuke aega peale lõunat. Mind olid vastu võtmas niihästi uus kui ka lahkuv kohtunik. Mind esitleti Ida-Taani maakohtu presidendile Arthur Anderse-nile, kes oli saabunud sellesama laevaga mis minagi.

Kogu pärastlõuna möödus ameti üleandmise toimingutega. Minu ülesandeks oli kontrollida arhiivi olukorda. Jäin sellega rahule. Arhiiviruum oli korralik ja kuiv, vanad aktid olid eeskirjade kohaselt talletatud. See hinnang lisati ülevõtmise protokollile. Maa-arhiivi jaoks kirjutasin üksikasjalikuma raporti.

Pärast ametlikku osa serveeriti meile senise kohtuniku abikaasa poolt ametikorteris korralik õhtusöök. Siis saime vabalt vestelda. Lahkuv kohtunik kirjeldas oma senist tegevust. Kuritegevust sellel saarel peaaegu ei esinenud: kõik tundsid üks-teist. Kõige rohkem oli alimende puudutavaid asjaajamisi. Kõrvalhuvide viljelemiseks jäi kohtunikul küllalt aega – ilma nendeta võis elu igavaks minna.

Taanis on ringkonnakohtud jaotatud klassidesse. Algajatel kohtunikel tuleb alustada redeli alumiselt astmelt, väikestest ringkondadest, kus palk vastavalt madalam. Aste-astmelt ronitakse ülespoole. Endine kohtunik Ærø saarel oli saanud koha Sjællandile – väikesse Storehedinge linna, mis tähendas tõusmist ühe astme võrra kõrgemale. Tal tuli aga arvestada, et enne viit aastat ei saanud ta teist töökohta taotleda. Nimelt kaanes kohavahetusega ametikorteri remont, mida ei saadud nii tihti teha, sest see võis olla üsna kulukas.

Pärast õhtusööki läks järgmine laev Svendborgi. Minu reisiseliseks oli nüüd eelmainitud kohtupresident Arthur Andersen. Ta oli huvitatud minu päritolust, mida siis talle selgitasin, mainides ka Eesti olukorda. Seda tuli mul ka hiljem ametialalistel visiitidel tihtipeale teha. Tema paistis olevat väga mõistev mees, aga seda ta ei maininud (ja ma tookord ei teadnud), et ta oli omal ajal osalenud kohtunikuna eesti põrandaaluste kommunistide Karl Säre ja Johannes Meeritsa protsessis: need olid 1936. a. tapnud oma seltsimehe Johannes Eltermanni.¹

¹ E. Nørgaard. Kongelundeni mörv. Tõlkinud Arvo Alas. Tallinn, 2001.

Minu üheksa kuud kestnud teenistus Odense maa-arhiivis oli mitmeti eriskummaline, aga tänu Anne tõhusale abile tähendas see uut ja otsustavat lehekülge doktoritöö jätkamisel. Ma lahusin küll Odenselt, jätsin hüvasti oma ajaloolastest sõpradega, aga side ei katkenud. Annega on see side püsinud – tema intelligents ja terav mõistus on mind mõnetigi aidanud.

Õppisin tundma ka muinasjutumeister Hans Christian Anderseni sümpaatset sünnilinna. Siin kuulis ikka veel kohalikku dialekti, oma väga omapäraste mittehääldatavate “d”-häälikute tõttu. Näiteks ei öelda seal mitte “fred” (rahu) vaid “fre’”. Mul oli hiljem tegemist ka H. C. Anderseniga, kui talle taheti külge pookida kuninglikku päritolu.

Pöördusin Kopenhaagenisse rahuloluga tagasi – minu tulevik oli omandamas kindlamaid kontuure. Esialgu oli meie koduks veel tikurabikorter Ahornsgadel, aga nüüd olime vähemalt jälle koos ja saime tulevikuplaane teha.

Riigiarhiivi sekretariaadis

Minu esimeseks korraliseks teenistuskohaks Riigiarhiivis sai selle keskus – sekretariaat. Siin resideeris riigiarhivaar, siit juhiti niihästi paarhiivi Kopenhaagenis kui ka nelja maa-arhiivi. Ka Majandusarhiiv Århusis kuulus Riigiarhiivi alla.

Taanis pole arhiivikooli. Väljaõpe toimub töökohal. Riigiarhiivis algas teenistus harilikult kas 1. või 2. osakonnas, mis hõlmasid peaaegu kõiki arhiivifonde. Pärast paariaastast teenistust ühes osakonnas viidi arhivaar üle teise osakonda ja selle järel tuli tutvuda ka ühe maa-arhiivi tegevusega. Selleks komandeeriti väljaõppekohustuslased harilikult ühe–kaheaastaseks teenistuseks Kopenhaageni maa-arhiivi juurde, mis hõlmab saared ida pool Suurt Belti. Teenistus sekretariaadis polnud nõutav, nii polnud suurem osa minu kolleege kunagi seal töötanud. Miks mind seal alustada lasti – oli võib-olla juhus. Nimelt tahtis arhivaar Niels Petersen just siis sekretariaadist lahkuda jätkamaks oma teenistust 2. osakonnas ja see langes minu ametisnimetamisega ajaliselt kokku.

Pärsin Niels Peterseni töökoha ja jagasin ametituba arhivaar Ole Karup Pederseniga, kes oli mind minu lühikesel vikaariperioodil aidanud, eriti selgitanud kohalikke tavaid. Ta oli kena ja vastutulelik, väga tasakaalukas ja läbirääkimistel tubli. Siin jäi nüüd tema ülesandeks mind juhendada, mida ta tegi lihtsalt ja otsekoheselt. Meie ülemus oli ülemarhivaar Harald Jørgensen,

kes oli samal ajal ka teatava traditsiooni kandja: tema vanaisa A.D. Jørgensen oli olnud Taani esimene riigiarhivaar. Harald Jørgensen oli avameelne ja otsekohene juhendaja. Riigiarhivaar Aakjæriga me palju kokku ei puutunud. Tema asjade eest hoolitses Magda Dalgård, kelle ametinimetuse oli registraator. Ta pidas sissetulnud ja väljamineva posti diaariumi, hoolitses ka posti arhiivi osakondadele väljajagamise eest. Riigiarhivaar asjaajamisse palju ei sekkunud, aga ta tahtis vähemalt ise alati posti avada. Tema esimene töö hommikuti oli virgalt kirjaavaja-paberinoa kasutamine. Ta vaatas posti pealiskaudselt läbi ja märkis igale saadetisele oma perekonnanime algustähed – “Aa”. Mõnele kirjutas ta ka resolutsiooni edaspidise asjaajamise kohta. Magda Dalgård püüdis ta näpunäiteid jälgida, aga need olid mõnikord valed. Sellest ei tekkinud kunagi prestiižiküsimust. Kui ta oli määranud mulle mingi kirja vastamiseks ja nägin, et see kuulus mõne teise kompetentsi, võisin rahulikult vastava märkusega tema poole pöörduda. Siis ütles ta harilikult: “Teil on kindlasti õigus, tehke oma äranägemise kohaselt!”

Meie tööruumi vastas oli Riigiarhiivi raamatupidaja kontor. Seda ametit pidas humoorikas ja elurõõmus vigase puusaga daam, kes tugevasti lonkas. See aga tema energiat ja head tuju ei vähendanud. Seal oli veel alamaid ametnikke, kes kirjutasid masinal ja korraldasid praktilisi asju. Üldiselt valitses sekretariaadis hea suhtlustoon.

Mul oli üsna vahelduvaid ülesandeid. Pärast igapäevaste rutiiniküsimustega tegelemist anti mulle kindlamat tööd. Esmalt tuli mul jätkata Niels Peterseni poolt alustatud Taani endise välisministri P. Munchi arhiivi korrastamist. Pärast Saksamaa kapitulatsiooni 1945. a. hakkas üks Taani parlamendikomisjon uurima poliitikute okupatsiooniegseid tegusid. Rahva seas oli levinud kuulujutt, et Taani okupatsiooni suhtes oldi juba märtsis 1940. a. Rostockis sakslastega kokku lepitud. Väideti, et Taani esindajaks olevat olnud tolleaegne välisminister P. Munch, saksapoolseks läbirääkimispartneriks Himmler. Selle kokkuleppe põhjal olevat Taani sõjalisest vastupanust loobunud.

P. Munch ise lükkas kõik need kuuldused kategooriliselt tagasi. Pärast tema surma 1948. a. jätkati võimalike tõendite otsimist tema säilinud paberites. Selleks oli Riigiarhiiv saanud erisummad: oli käsk need paberid põhjalikult läbi uurida. P. Munch nähtavasti paberikorvi ei kasutanud. Isegi reklaamtrükised olid tal säilinud. Selle väga ulatusliku arhiivi korrastamist raskendas asjaolu, et aeg-ajalt laenas ministri poeg osa

Riigiarhiivi lugemissaal.
Foto: Elfeldt 1961

pabereid koju. Selle loa oli ta arhiivi üleandmisel välja tinginud. Ta polnud just väga korralik mees ja ta oli oma vanematele palju muret valmistanud. Homoseksuaalsete kalduvustega isikuna oli ta enne sõda kuritarvitanud alaealisi, mispärast oleks ta pidanud minema kohtu alla. Vanematel õnnestus aga saata poeg Kaug-Itta, kust ta 1940. a. algul tuli tagasi. Kuulujutud viisid selle tuleku ühendusse P. Munchi Rostocki-reisiga, sest ministri poeg olevat teel koju Saksamaal kinni võetud. See ei vastanud aga igal juhul tõele, kuna ta läks Saksamaale alles pärast Taani okupeerimist 1940. a. aprilli algul.

Dokumentide kojuaenamise eesmärgiks oli ministri poja puhul raha väljapressimine. Kui talt nõuti arhiivaalide tagastamist, esitas ta vastunõude teatava summa näol, mida Riigiarhiiv ei olnud põhimõtteliselt nõus maksma. Siis ähvardas ta oma isa materjalid hävitada. Lõpuks leiti lahendus: arhiiv deponeeriti Kuningliku Raamatukogu käsikirjade osakonda. Sellel oli arhiivide ostmise summast, nii et ministri poeg sai sel kombel siiski mingi hüvituse. Vastutasuks lubas ta üle anda kõik oma valduses olevad materjalid. Hiljem selgus, et ta seda polnud teinud. Osa materjale oli ta andnud koguni ühe väiksema laenu vastu pandiks. Kui raamatukogu käsikirjade osakonna juhataja aastaid hiljem hakkas pensionile minema, tahtis ta enne sellest arhiivist lahti saada. Ministri poeg kasutas jälle juhist raha teenimiseks, kui talle makstakse 10 000 krooni. Ka seekord sai ta raha ja meie lõppude lõpuks tema vanemate arhiivi; ta ema oli samuti olnud tuntud poliitik. Lühi-

kest aega pärast seda suri ka ta ise. Kuna tal polnud pärijaid, rändasid tema paberid prügimäele. Nende hulgas võis leiduda ka tema vanemate omi; tema lubadusi ja kinnitusi ei saanud kunagi tõsiselt võtta.

P. Munchi paberite hulgas ma midagi Rostocki-kokkuleppe olemasolu kinnituseks ei leidnud, aga ka mitte selle dementeerimiseks. See müüt ise on aga visa eluga, vilksatab ajalehtede veergudel veelgi.

Riigiarhiivaar on ka kuningakoja arhivaar. Pärast regendi surma antakse tema paberid üle Riigiarhiivile, kus need on suletud 50 aastat. Pärast seda avatakse arhiiv ja võetakse ette vajalik korrastamine. See ülesanne kuulus sekretariaadi kompetentsi.

1956. a. oli avatud 1906. a. surnud kuninga Christian IX arhiiv. Seda polnud veel jõutud läbi vaadata. Minu ülesandeks sai nüüd viia lõpule selle korrastamine ja ülevaate koostamine. Kui kingas oli valitsenud üle 40 aasta, polnud tema arhiiv eriti põnev. Oli säilinud üsna palju perekonnakorrespondentsi: oli ta ju Euroopa vürstikodades äiapapa ja vanaisa. Poliitilist kirjavahetust peaaegu polnud, ka mitte erilisi kontakte vaimukultuuri esindajatega. Kurioosumina võiks mainida kirju Ameerikast nõuannetega soolatüükast vabanemiseks. Sealsetes lehtedes oli ilmunud väike teade sellise ebameeldiva kasvaja kohta kuninga näos. Kuningliku arhiivi sain ma üsna kiiresti korda.

Peale selle oli meil ühiseid töid. Meie õlgadel lasus Riigiarhiivi ja maa-arhiivide tegevusaruande trükitud väljaande koostamine. Siin tuli täita pikaajalist lünka. Just enne minu sekretariaati

tulekut oli trükist ilmunud ülevaade Riigiarhiivi tegevusest ajavahemikul 1921–1955. Osalesin vastava ülevaate koostamisel maa-arhiivide kohta, mis ilmus trükist 1960. a. Seda publikatsiooni oli kavvas jätkata viieaastaste aruannete kaupa. Koos Ole Karup Pederseniga koostasime järgmise väljaande, mis hõlmas niihasti Riigiarhiivi kui ka maa-arhiivide tegevust ajavahemikul 1956–1960; see ilmus juba järgmisel – 1961. aastal. Korrapäraselt ilmus hiljem veel järgmine viieaastaku aruanne, aga juba hilinemisega – 1968. a. Siis ähvardas nende väljaannete publitseerimine jälle seiskuda. Lõpuks õnnestus Riigiarhiivil avaldada üks ülevaade kümne aasta kohta (1966–1975). Meie töö edu põhjuseks tuleb suurelt osalt lugeda ülemarhivaari praktilist meelt – ta polnud nii pedantne kui mõned tema kolleegid.

Meid ei kasutatud mitte ainult rutiiniküsimuste lahendamisel, vaid oli ka vastutusrikkamaid ülesandeid. Koostasime näiteks riigi arhiivindusala eelarveid, meid tõmmati kaasa uute arhiivihoonete kavandamise ja rahvusvaheliste kontaktide puhul. Meie riigiarhivaar ei hoolinud palju välismaa külalistest. Tavaliselt jättis ta need Harald Jørgenseni hooleks ja lipsas mõne ettekäändega tagauksest välja. Mõned erandid siiski olid. Näiteks professor Paul Johansen Hamburgist, endine Tallinna linnaarhivaar, kellega meie riigiarhivaari sidusid ühised huvid – eriti Taani hindamisraamat.²

Meie ülemarhivaaril oli palju kontakte välismaalastega, kes tihti teda külastasid, eriti Põhjamaade arhiivitegelased. Ka Saksamaal oli tal häid sidemeid. Ta võttis osa rahvusvahelisest arhiivide ümarlaua (table-ronde) konverentsidest, kus ta oli alaline Taani esindaja. Seal sobitas ta teiste maade arhiivide juhtkondadega kontakte. Sai meiega vahete-vahel kaugete külastajate puhul mõne ülesande.

Harald Jørgensen toimetas neli korda aastast ilmutat Põhjamaade arhiivide infoajakirja “Nordisk Arkivnyt”. Ka selles saime teda abistada, niihasti artiklite kirjutamisel kui ka kujundamisel. Seal võis juhtuda ka viperusi: kord panime Rootsi uue riigiarhiivi hoone plaani tagurpidi. Ta ei teinud sellest probleemi – naeratas ja aasis meid sõbralikult. Minu ülesandeks oli igaaastase registri koostamine.

Töösajades informeeriti meid hästi. Kui Harald Jørgensen läks puhkusele, pidas ta alati enne meiega nõu ja instrueeris meid, nii et teadsime täpselt, missugused jooksvad asjad võisid ooda-

ta ja missugused tuli kohe korda teha. Kui teda tabas ükskord südameinfarkt, ei jäänud sekretariaadi töö seepärast seisma. Ajasime kõik jooksvad asjad joonde, tegime eelarved ja kavad korda. Käisime tema juures haiglas talle oma töötulemusi näitamas ja saime ainult kiita.

Hiljem, osakonnajuhatajana olen võtnud teda eeskujuks, püüdes vältida väiklust ja tähenärimist, samuti anda alluvatele täielikku informatsiooni ja võimaldada neil iseseisvalt töötada. See töömeetod funktsioneeris hästi tema juhtimise ajal ja kergendas ka minu tööd.

Mul tuli kord enda peale võtta erakordne ülesanne, nimelt kogu arhiiviasjanduse raamatupidamine, kui meie raamatupidaja oli oma haige puusa tõttu mitu kuud haiglas ravil. Raamatupidamisest mul suurt aimu polnud. Viimati olin sellega tegelenud algkoolis, kus meile õpetati vahet tegema deebet ja krediti vahel, samuti arvepidamist korraliku bilansiga. Võtsin põnevusega üle käsitsi peetavad arveraamatud ja kassa. Uurisin konteerimissüsteemi, mis ei paistnud olevat väga keeruline. See muutus aga keerulisemaks, sest just minu ajal tuli meile ministeeriumist uus raamatupidamissüsteem, millega harjumine võttis mõnda aega.

Minu hoole all oli ka Riigiarhiivi kassa. Tollal maksti palk välja sularahas. Iga teenistuja sai kuu lõpul palgaümbriku. Raha palga maksmiseks tuli mul esiteks võtta ministeeriumist ja lasta siis see käskjalal pangast kohale tuua. Opereerisin tihti peale suurte summadega, sadade tuhandete kroonide ringis. Tööpäeva lõpul oli alati vaja kontrollida, kas arveraamatu saldo oli kassaga kooskõlas.

Kõige pingelisem tööperiood oli kuu algus. Siis tulid maa-arhiivide kuarved. Pidin kontrollima kviitungeid ja saatma kõik koos Riigiarhiivi vastava kuaruandega ministeeriumisse edasi. Mul tuli seda teha vähemalt kolm korda, kuid ma pääsesin ilma märkusteta.

Olin siis ka selle ameti selgeks õppinud. See tuli mulle hiljem kasuks, kui sain ise osakonnajuhatajaks: teadsin konteerimise võimalusi ja kuidas väljaminekuid otstarbekalt jagada. Eelarvesummadest ei tohtinud jääda ülejääki. Süsteem oli tollal selline, et ülejäägi puhul vähendati järgmisel aastal üldsummat. See meetod ei soosinud kokkuhoidu. Kõik eelarvesummad tuli ära kasutada ja lisaks veel natuke, nii et sai järgmisel aastal summade suurendamist nõuda – see oli harilik taktika.

² V. Helk. Arhivaaride koostöö üle Läänemere. Paul Johanseni kirjadest Svend Aakjærile. – Tuna 2001, nr. 4, lk. 92–108.

Minu teenistusseastumine langes kokku suurenenud nõudmisega akadeemiliselt haritud tööjõu järele. Hakati asutama uusi gümnaasiume, loodi kohti ülikoolide ja teadusasutuste juurde, nende hulka kuulus ka Riigiarhiiv. Kandidaatide produktsioon oli seni olnud üsna väike, sest ülikoolistujaid oli kogu aeg, nagu meidki, hirmutatud tööpuudusega. Nii tekkis akadeemilise tööjõu puudus. Kandidaadid said juba eksamilaua taga tööpakkumisi. Isegi need mitte eriti silmapaistvad kandidaadid, kes olid seni end elatanud juhutöödest, said nüüd enamikus kindla töökoha. Sama kehtis naissoost kandidaatide kohta, kes pärast eksameid olid abiellunud ja lapsi kasvatanud.

Akadeemilise haridusega ametnike palgad olid seni olnud suhteliselt madalad. Nüüd oli aga võimalus välja kaubelda paremaid tingimusi. Magistrite kutseühing alustas läbirääkimisi rahandusministeeriumiga uue töölepingu sõlmimiseks. Riigieelarvet koormasid riigiametnike pensionid. Nüüd pakuti lepingut, millega riik sellest koormast vabanes, aga pidi see-eest maksma meile kõrgemat palka. Ka sooviti hakata ametistaaži arvestama mitte teenistusse astumisest, vaid eksamite sooritamistest alates.

Minu töökolleeg Ole Karup Pedersen oli nendel läbirääkimistel kutseühingu esindaja. Tema kaudu oli mul alati hea teave asjade arengust. Läbirääkimiste tulemuseks oli kokkulepe, mis kindlustas meie poolt nõutud soodustused ja tähendas head palgakõrgendust. Siis jäi aga ära ministeeriumi poolt tööle kinnitamine. Ametisse võeti uue kokkuleppe kohaselt riigiarhivaari poolt. Vanematele arhivaaridele selline vabam teenistusvorm ei meeldinud ja nad katsusid nooremaid hirmutada, maalides neile silme ette vallandamisohu. Oma töönaabri kaudu teadsin, et tegelikult see polnud nii, sest kokkuleppes olid kindlad tingimused, mis pakkusid tõhusat kaitset vallandamise vastu. Peale selle oli arhivaarikandidaatidest nii suur puudus, et võis minna kümnekond aastat, enne kui piisav hulk oli välja õpetatud. Mulle tähendas see kokkulepe kolme aastat teenistustaaži lisaks.

Juhtkonnal ja vanadel arhivaaridel õnnestus siiski mõni noorem arhivaar ära hirmutada. Kui see ametileping 1. mail 1960. a. kehtima hakkas, oli sellega ühinejad esialgu ainult kuus, nende hulgas ka mina. See tähendas meile tunduvalt paremat palka. Pensioni jaoks asutati magistrите pensionikassa, kuhu meil tuli maksta 5% palgast, riik lisas omalt poolt 10%. Aja jooksul tulid ka kõhklejad meiega kaasa ja mõne aasta möö-

dudes oli see teenistusvorm arhivaaride jaoks ainukehtiv.

See uus teenistusvorm tekitas ka ühe juhtumi, mil üks arhivaar sai rohkem palka kui tema ülemus. Nimelt oli Riigiarhiivis 1958. a. asutatud uus, 3. osakond, millele allusid tehnilised alad (foto, restaureerimine, kopeerimine) ja raamatukogu. Selle ülemarhivaariks sai Henry Bruun, tagasihoidlik mees, kelle eriala oli raamatuteadus; ta töötas Taani ajaloolise bibliograafia kalal. Omal ajal oli tal õnnestunud saada koht Riigiarhiivi, kuhu ta jäigi. Ta oli toonud endale abiks ühe ülikoolikaaslase, kellel polnud teadushuviseid ja kes oli pärast ülikooli lõpetamist olnud ilma kindla töökohata. Bruun pani ta vastu võtma fototellimusi ja korraldama praktilisi asju tehnilistel aladel. Ta oli ainuke, kellel oli täispikk tööpäev, sest ta loobus oma 2/7 tööajast, mis teistel oli jäetud teadusuurimise otstarbeks. Tema teenistusstaaži arvestati varem ametisse astumise järgi, alamastme palgaga. Kui aga teenistusvormi magistrите kutseühingu uue kokkuleppe kohaselt muudeti, arvestati tema teenistusstaaži eksami sooritamisest, s.t. 1932. a. alates. See viis ta automaatselt uue palgaredele ülemastmele, mille järgi oli palk tookord kõrgem kui ülemarhivaari oma. Riigiarhiiv oli arvestanud odava arhivaariga; tal polnud vanuse tõttu ka pensioniõigust. Nüüd sai temast äkki nii kõrgepalgaline arhivaar, et ainult riigiarhivaar sai temast rohkem palka.

See tekitas kibestumust, mis aja jooksul siiski kadus, kui vahetõrget paremini reguleeriti. Ebaõiglane palgavahe kadus lõplikult, kui kõik arhivaarid tolle kokkuleppega ühinesid ja ülemarhivaarid said samal ajal palgalisa.

Pärast kaheaastast teenistust sekretariaadis pidin jätkama väljaõpet mujal. Minu järgmiseks töökohaks sai 2. osakond, mida ma juba oma vikariaadi ajast tundsin. Nii sai mu ülemuseks jälle Carl Rise Hansen, kes määras mulle sellisama töö haridusministeeriumi vanemas arhiivis, mille olin kolme aasta eest Ole Stender-Petersenile üle andnud, kes aga polnud sellega kuigi kaugele jõudnud. Sain lisaks hooldada sama ministeeriumi teise osakonna, mille alla kuulusid algkoolid ja seminarid.

(järgneb)